

**СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ПРОКСЕМІКИ
ЯК НЕВЕРБАЛЬНОГО ЗАСОБУ КОМУНІКАЦІЇ
(на матеріалі сучасної англомовної художньої літератури)**

*Шелякіна Алевтина Вікторівна,
асист.*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто сутність і функції проксемики, проаналізовано роль проксемічного маркера як засобу вираження емоційного стану комунікантів, їхнього соціального статусу, особливостей міжкультурного спілкування.

Ключові слова: невербальна комунікація, проксемика, просторова зона, міжкультурна комунікація, соціальний статус, емоціональний стан, проксемічний маркер.

Нині невербальні засоби комунікації є предметом активного дослідження у сфері мовознавства та соціолінгвістики. Серед сучасних дослідників існує думка, що під час спілкування невербальні сигнали становлять до 80 % інформації. Завдяки ним стає можливим отримати різноманітні відомості про особистість комуніканта, зокрема його емоційний стан під час комунікації, риси характеру, соціальний статус, культурний рівень, комунікативну компетентність тощо. Важливою ознакою невербальних повідомлень є те, що вони можуть не тільки доповнювати вербальні повідомлення (або й зовсім замінити останні), а також регулювати комунікативну поведінку співрозмовника, що говорить про їхню ситуативність, спонтанність та багатозначність.

Складність та багатовимірність поняття невербальної комунікації надає невичерпні можливості для його дослідження, що підтверджується багаточисельними працями сучасних науковців. Нині невербальні засоби комунікації (НЗК) є предметом соціо-лінгвістичних досліджень [Барташева 2004, 82–86; Горелов 1981; Солощук 2005, 6–13; Яшенкова 2010, 204–205], а також розглядаються як засіб створення образу персонажа в художній літературі [Мартінова 2004, 257–259; Шелгунова 1982, 43–49] та ін.

Актуальність заявленого питання підтверджує і той факт, що останнім часом інтерес до НЗК з боку різних наук значно підвищився (зокрема, психології, педагогіки, культурології тощо), і їх вже не розглядають як другорядні (порівняно з вербальною комунікацією). Дослідження особливостей використання НЗК знайшли відображення в працях багатьох дослідників [Кость 2010; Лісовської 2011; Махнія 2010; Хміляр 2010, 196–201] та ін.

Серед основних невербальних кодів людської комунікації важливе місце посідає проксемика, яка вивчає просторові умови спілкування, зокрема відстань між комунікантами, їхнє просторове розміщення, вплив території на процес комунікації. Людині властиво розподіляти простір. Сучасні психологи пояснюють це тим, що дотримання певної дистанції спочатку було продиктоване біологічною доцільністю. До сьогодні в людині збереглися первісні інстинкти, один із яких – територіальний. Простір є невід'ємним компонентом спілкування, адже з огляду на його використання під час комунікації можна доповнити й пояснити інформацію, отриману за-

вдяки вербальним засобам. Проксемічному компоненту як НЗК присвятили свій науковий доробок М. М. Гринчишин, О. М. Мартинова, Т. Терещенко, О. Хинкіна [Гринчишин 2007, 25–28; Мартинова 2004, 257–259; Терещенко Т. 2009, 27–30; Хинкіна 2007, 84–87] та ін.

Наукова новизна дослідження полягає в спробі системного аналізу функцій проксемики на матеріалі художніх творів сучасних американських авторів.

Мета даної статті – проаналізувати функціональний аспект проксемики як невербального засобу комунікації на матеріалі сучасної англомовної художньої літератури. **Об'єктом** дослідження є невербальні засоби комунікації, зокрема проксемика. **Предмет** дослідження – функції та роль проксемічного маркера як засобу вираження емоційного стану комунікантів, соціального статусу мовців, особливостей міжкультурного спілкування.

Відомо, що в 1969 р. Е. Холл у книзі "Мовчазна мова", акцентуючи на ролі просторових чинників в комунікації, виділив чотири просторові зони між учасниками спілкування: інтимну (15–46 см), особисту (46–120 см), соціальну (120–360 см), громадську (понад 360 см). Інтимну зону вважають найголовнішою. Спілкування на інтимній віддалі можливе лише з чоловіком або дружиною, дітьми, найближчими друзями, коханими. Особиста зона – це відстань, яка відокремлює комунікантів на офіційних заходах та дружніх вечірках. Дотримуючись особистої відстані, люди спілкуються на конференціях, зустрічах, вечірках тощо. Соціальна зона – це відстань, якої тримаються, коли не дуже добре знайомі із співрозмовником. Публічна зона – це відстань між адресантом та великою кількістю людей (наприклад, під час публічних виступів, промов тощо).

Вибір дистанції залежить від взаємних стосунків між людьми (відстань між комунікантами менша, якщо вони симпатизують один одному), від індивідуальних особливостей людини (наприклад, людина може не переносити надто близьку дистанцію), національних традицій, віку, статі, стану здоров'я, умов спілкування тощо. Порушення просторового фактора (наприклад, вторгнення в інтимну зону іншої людини) значною мірою може вплинути на емоційний стан співрозмовників, результативність та ефективність комунікації.

Проаналізувавши певні художні твори, ми дійшли висновку, що більшою мірою проксемічний компонент використовують для опису статусних стосунків між персонажами, емоційних станів, особливостей міжкультурної комунікації. Для цього автори застосовують мовні одиниці, що утворюють "лексичний каркас" [Гринчишин 2007, 26] – групу дієслів, іменників, прислівників, які поєднуються з іншими лексичними одиницями.

Проксемічні засоби вираження соціального статусу особи

Коли комуніканти виконують різні соціальні ролі, дотримання певної субординації шляхом дистанціювання є обов'язковим у багатьох культурах.

1. У наведених нижче прикладах на початку спілкування нижча за соціальним статусом особа знаходиться на великій відстані від вищого за статусом комуніканта, чекаючи на дозвіл наблизитись.

Незнайомий відвідувач → командував охороною Ватикану:

- *Langdon stood in the doorway... waited as the guard crossed the room to an exceptionally tall, wiry man in a dark blue military uniform.* [Brown 2001, 127] – (Ленгдон стояв на порозі і чекав, поки охоронець пройшов через кімнату до дуже високої, міцної людини у темно-синій військовій уніформі.)

- *Langdon studied Commander Olivetti across the room, realizing he was actually the Commander in Chief of the armed forces of an entire country.* [Brown 2001, 128] – (Ленгдон допитливо дивився на Оліветті з іншого боку кімнати, розуміючи, що він дійсно був головнокомандуючим збройних сил всієї країни.)

2. У наступних прикладах продемонстровано правила поведінки (етикету) між різними за соціальним або віковим статусом особами, хоча старша/вища за статусом особа може вносити корективи у загальноприйняті правила щодо нижчої за соціальним статусом/молодшої особи.

Полковник → лейтенант і капітан:

- *"Lieutenant, haven't you been taught to rise when a senior office enters the room?" Lowell inquired nastily. The lieutenant popped to attention. The captain also rose, ...and walked to the counter. "How may I help you, Colonel?"* [Griffin 1985, 98] ("Лейтенанте, невже Вас не вчили вставати, коли входить старший за званням офіцер?" – неприємно спитав Лоувел. Лейтенант встав струнко. Капітан також підвівся ... й підійшов до конторки: "Чим можу допомогти, полковнику?")

Кардинал → командувач охороною Ватикану:

- *"Please," the camerlengo said, "everyone sit." Olivetti apparently preferred to stand.* [Brown 2001, 145] ("Будь ласка, – сказав кардинал-камерленго, – всі сідайте." Оліветті продовжував стояти.)

Кардинал → незнайомий відвідувач:

- *"Padre," Langdon said ... He bowed his head as he extended his hand. "No, no," the camerlengo insisted, lifting Langdon back up.... Langdon stood upright.* [Brown 2001, 145] ("Падре", – промовив Ленгдон... Він схилився, коли священник простягнув руку. "Ні, ні", – наполегливо сказав кардинал-камерленго, піднімаючи Ленгдона. Той підвівся.)

Дорослий → дитина

- *Vittoria waited for him to grab her and drag her back inside. But he didn't. Instead, to her wonder, he lay down beside her, soaking his robes in a puddle.* [Brown 2001, 59]. (Вітторія очікувала, що він схопить її й затягне всередину. Але він не зробив цього. Натомість, на її здивування, він ліг поруч із нею, замочивши одяг у калюжі.)

У наведеному прикладі продемонстровано, що дорослий, маючи за мету налагодити дружні стосунки з дитиною, свідомо переймає правила її гри, лягає поруч із нею в калюжу, ставить себе на один рівень із дитиною в той час, коли вона очікує від нього зовсім інших, протилежних вчинків.

Проксемічні засоби в контексті етноспецифіки комунікативної поведінки

Як було зазначено раніше, відстань між співрозмовниками часто зумовлюється національними традиціями. У своєму дослідженні "Проксеміка в контексті етнокультури" М. Махній зазначає: "Відстань між співрозмовниками – це ідіоетнічна ознака: у різних народів вона не однакова. Загалом вважається, що у європейців – це від-

даль простягнутої руки, у латиноамериканців – руки від ліктя до кінчиків пальців, у арабів – руки від кистьового суглоба до кінчиків пальців. У латиноамериканців, арабів, деяких народів південної Європи заведено в процесі діалогу торкатися співрозмовника. Не торкатися – означає ставитися до нього холодно, неприязно" [Махній 2010]. Через значні відмінності у допустимій дистанції спілкування та фізичному контакті часто трапляється конфлікт культур, так зване "розмовне танго" [Яшенкова 2010, 205], коли розмова починається в одному кутку кімнати, а потім малоконтактні комуніканти (наприклад, північні європейці або американці) відступають від своїх висококонтактних співрозмовників (наприклад, арабів або латиноамериканців). Знання етноспецифіки комунікації, тобто розбіжностей у комунікативній поведінці різних народів (і проксемічних особливостей зокрема), допоможе уникнути неадекватного сприйняття чужої лінгвокультури.

У наведених нижче прикладах комуніканти є рівними між собою за соціальним статусом, це вчені, що вперше бачать один одного. Один із них – американець (Ленгдон), інші – європейці.

- *The man in the wheelchair accelerated toward Langdon and offered a clammy hand. "Mr. Langdon? My name is Maximilian Kohler."* [Brown 2001, 18] – (Чоловік на візку на швидкості наблизився до Ленгдона й простягнув вологу руку: "Містер Ленгдон? ... Мене звати Максиміліан Кохлер.")

- *"Vittoria Vetra," she said, stepping forward and offering her hand.* [Brown 2001, 144] – ("Вітторія Ветра", – сказала вона, зробивши крок вперед і простягнувши руку.)

Проксемічні засоби вираження емоційного стану мовця

Проксемічний фактор під час спілкування зумовлює певні емоційні стани мовців. Так, під час вираження агресії, гніву, жаху або розпачу спостерігається порушення особистого, а іноді й інтимного простору одного з комунікантів іншим:

- *Kohler accelerated toward her, coughing violently, eyes flashing anger.* [Brown 2001, 94] – (Кохлер швидко наблизився до неї, він сильно кашляв, його очі виблискували гнівом.)

- *The look of alarm that shot between Kohler and Langdon was not lost on Vittoria. Kohler rolled toward her again. "You created a specimen larger than five hundred nanograms?"* [Brown 2001, 85] – (Вітторія помітила тривогу, що спалахнула в поглядах Кохлера й Ленгдона. Кохлер знову під'їхав до неї: "Ти створила зразок більший ніж п'ятьсот нанограм?")

- *Without warning, Kohler let out a cry of terror and lunged forward, knocking her hands away. "Vittoria! Are you insane!"* [Brown 2001, 79] – (Без попередження Кохлер жахливо закричав і рвонувся вперед, відштовхнувши її руки: "Вітторія! Ти божевільна!")

- *Pushing Sir Percival aside, she strode down the path to the front door and entered the house* [Steward 1992, 18] – (Відштовхнувши пана Персіваля, вона покрокувала доріжкою до парадних дверей і увійшла до будинку.)

- *"A look of anger came over his face. Suddenly he bolted toward her."* [Steward 1992, 64] – (Гнівний погляд з'явився на його обличчі. Раптом він кулею полетів на неї.)

- "Broud exploded in rage. He sprang after her, spun her around, and plowed his fist into her face." [Auel 1986, 163] – (Броуд спалахнув гнівом. Він стрибнув на неї ззаду, розвернув її до себе й вдарив кулаком по обличчю.)

Те саме можна спостерігати й під час вираження позитивних емоцій, як-от довіри, кохання, цікавості, співчуття тощо.

- *Now the dirty-faced boy in the white shirt and ragged trousers knelled before the beautiful girl in the homespun dress and took her hands.* [Steward 1992, 11] – (Зараз хлопчик із брудним обличчям, одягнений у білу сорочку й рвані штани, опустився на коліна перед маленькою красунею у домотканій сукні й взяв її за руки.)

- *He rushed across the room, taking her in his arms...* [Steward 1992, 80] – (Він кинувся через кімнату й обійняв її ...)

- *She reached over and caught Tom's hand and squeezed it.* [Griffin 1985, 172] – (Вона потягнулась, схопила руку Тома й стиснула її.)

- *Impetuously, with the uninhibited reaction of a child, she reached out to touch his face, to see if the scar felt different.* [Auel 1986, 39] – (Імпульсивно, як це притаманно лише дитині, вона протягла руку до його обличчя, щоб перевірити, яким на дотик був рубець.)

- *"Iza drew the child close to her, feeling her scrawny body shaking with fear, and murmured soothing sounds."* [Auel 1986, 33] – (Іза підтягнула дитину до себе, відчувши, як тремтіло від страху її худорляве тільце, і прошепотіла щось заспокійливе.)

Порушення особистого простору може відбуватись і тоді, коли один із комунікантів хоче захистити іншого або запобігти певним негативним наслідкам:

- *"No!" Langdon yelled, reaching for her. But it was too late.* [Brown 2001, 88] – ("Hi!" – закричав Ленгдон, протягнувши їй руку. Але було надто пізно.)

- *Her expression wrought with grief and panic. Langdon moved toward her again, instinctively, but Kohler intervened.* [Brown 2001, 91] – (На її обличчі відбилися горе й паніка. Ленгдон знову рушив до неї, інстинктивно, але Кохлер перешкодив.)

Проксемічні засоби вираження запобігання втручання в певну просторову зону

Часто для запобігання втручання в певну просторову зону комуніканти можуть утримуватись один від одного на певній відстані або відійти один від одного в процесі спілкування, або, навпаки, зробити крок вперед, наблизитись, ніби захищаючи її.

- *As Langdon and Vittoria approached, the two guards stepped forward, crossing their long swords, blocking the entrance.* [Brown 2001, 127] – (Коли Ленгдон і Вітторія наблизились, двоє вартових зробили крок вперед і схрестили довгі мечі, заблокувавши вхід.)

- *"Vittoria sat across from him, eyes closed as if trying to will the situation into control."* [Brown 2001, 113] – (Вітторія сіла навпроти нього і заплющила очі, ніби намагаючись взяти ситуацію під контроль.)

- *"Sir Percival Thorne stopped a few feet from his sister-in-law, staring at her ..."* [Steward, 1992, 18] – (Пан Персіваль Торн зупинився в декількох кроках від невістки, витріщивши очі.)

• *"Iza squeezed her gently, then pulled away. She would have to teach the child that displays of affection were unseemly in public..."* [Auel 1986, 42] – (Іза ніжно притиснула її до себе, а потім відштовхнула. Їй треба було показати дитині, що прилюдні вияви любові є непристойними.)

Із запропонованих прикладів випливає, що основними функціями простору як невербального засобу комунікації є: а) регулятивна (проксемічний фактор виступає як засіб організації взаємовідносин між комунікантами); б) соціальна (проксемічний фактор виступає як засіб формування й дотримання культурних навичок людських взаємин); в) експресивна (проксемічний фактор зумовлює певні емоційні стани мовців); г) інтерпретаційна (проксемічний фактор виступає як засіб інтерпретації, пояснення, часом без вербального супроводу).

Зміни просторового розташування супроводжуються іншими невербальними кодами людської комунікації, як-от мімікою, жестами, потискуванням рук, обіймами тощо, доповнюючи одне одного й регулюючи комунікативну поведінку співрозмовників. Ініціаторами змін (скорочення або збільшення відстані) можуть бути як адресант, так і адресат залежно від обставин спілкування й намірів комунікантів.

Просторові пересування можуть відбуватися не тільки горизонтально, а й вертикально, особливо це помітно під час спілкування різних за соціальним статусом осіб, коли нижча за статусом особа майже завжди має стояти / підводитись перед вищою за статусом, поки соціально-домінантний індивід не ініціює модифікацію просторового контакту.

Слід також відзначити доволі обмежену кількість рухів людини, що спричиняють зміни у просторі. Так, у проаналізованих творах для опису горизонтальних змін авторами застосовується "лексичний каркас", до складу якого потрапляють: а) дієслова зі статичною ознакою, як-от *to stand, to stop, to sit*; б) сполучення дієслів та прийменників / прислівників, що вказують на зменшення дистанції між комунікантами – *to accelerate toward, to step forward, to lunge forward, to roll toward, to bolt toward, to move toward, to spring after*; в) сполучення дієслів та прийменників / прислівників, що застосовуються для опису рухів тіла одного з комунікантів (квазіпроксемічний варіант), завдяки яким відбувається порушення / звільнення інтимного простору іншого – *to push aside, to reach out, to draw to, to reach for, to squeeze, to pull away*; г) сполучення іменників із прийменниками на позначення певного місця, як-от *in the doorway*, або певної відстані *a few feet from, across the room*. Для опису вертикальних змін застосовуються дієслова *to rise, pop to, to stand, to lift, to kneel*.

Дослідження проксемічного компонента комунікації нині є перспективним і в подальшому може бути продовжене в напрямі аналізу особливостей ділової комунікації, етноспецифіки комунікації, а також його комбінування з іншими невербальними кодами людської комунікації.

В статье рассматривается сущность и функции проксемики, анализируется роль проксемического маркера как средства выражения эмоционального состояния коммуникантов, их социального статуса, особенностей межкультурного общения.

Ключевые слова: невербальная коммуникация, проксемика, пространственная зона, межкультурная коммуникация, социальный статус, эмоциональное состояние, проксемический маркер.

The article considers the essence and functions of proxemics, analyses the role of proxemic marker as the effective mean of expression of communicants' emotional state, social status, peculiarities of cross-cultural communication.

Key words: non-verbal communication, proxemics, space zone, cross-cultural communication, social status, emotional state, proxemic marker.

Література:

1. *Барташева Г. І.* Автономне функціонування невербальних компонентів у комунікативній ситуації домінування [Текст] / Г. І. Барташева // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – Вип. 17. – С. 82–86.
2. *Горелов И. Н.* Невербальные компоненты коммуникации [Текст] / И. Н. Горелов. – М. : Наука, 1981. – 80 с.
3. *Гринчишин М. М.* Проксемічні засоби вираження соціального статусу особи (на матеріалі художньої прози Івана Франка) [Електронний ресурс] / Гринчишин М. М. // Вісник ЧДУ ім. Петра Могили. Серія: Філологія. Літературознавство. – 2007. – Вип. 54. – Том 67. – С. 25–28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/FL.
4. *Кость Л. П.* Значення невербальних засобів спілкування в системі міжкультурної комунікації для правників / Л. П. Кость [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN.
5. *Лісовська Т. В.* Використання комунікативного альбома для організації взаємодії дітей з помірно та тяжкою інтелектуальною недостатністю з оточуючими / Т. В. Лісовська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fkspp.at.ua/konf/Uch2/304.pdf>.
6. *Мартінова О. М.* Особливості вираження емоційних станів персонажів сучасної англійської літератури невербальними засобами [Текст] / О. М. Мартінова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – Вип. 19. – С. 257–259.
7. *Махній М. М.* Проксеміка в контексті етнокультури / М. М. Махній [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://makhnii.blogspot.com/2010/10/blog-post_968.html.
8. *Солощук Л. В.* Посмішка як мімічний жест та її роль в англомовному діалогічному дискурсі [Текст] / Л. В. Солощук // Новітня філологія. – Миколаїв, 2005. – Вип. 1. – С. 6–13.
9. *Терещенко Т.* Простір як невербальний засіб комунікації: функціональний аспект (на матеріалі сучасної турецької розмовної мови) [Текст] / Т. Терещенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури. – 2010. – Вип. 16. – С. 27–30.
10. *Хинкіна О. О.* Невербальні засоби вираження значення обвинувачення в англійській мові [Текст] / О. О. Хинкіна // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – Вип. 3. – С. 84–87.
11. *Хміляр О. Ф.* Проксемічний фактор у міжетнічному соціумі [Текст] / О. Ф. Хміляр // Вісник національної академії оборони. – 2010. – Вип. 14. – С. 196–201.
12. *Шелгунова Л. М.* Указание на рече-жестовое поведение персонажей в русской реалистической художественной прозе [Текст] / Л. М. Шелгунова // Филологические науки. – 1982. – № 5. – С. 43–49.
13. *Шелгунова Л. М.* Указание на рече-жестовое поведение персонажей как средства создания образа в русской повествовательной реалистической художественной прозе [Текст] / Л. М. Шелгунова. – Волгоград : ВГУ, 1979. – 80 с.
14. *Яшенкова О. В.* Основи теорії мовної комунікації : навчальний посібник [Текст] / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ "Академія", 2010. – 312 с. – (Серія "Альма-матер").
15. *Auel J. M.* The Clan of the Cave Bear [Text] / J. M. Auel. – New York : Bantam Books, 1986. – 496 p.
16. *Brown D.* Angels and Demons [Text] / D. Brown. – New York : Pocket Star Books, 2001. – 573 p.
17. *Griffin W. E. B.* The Berets. Brotherhood of War [Text] / W. E. B. Griffin. – New York : Jove Books, 1985. – 409 p.
18. *Steward F. M.* Pomp and Circumstance [Text] / F. M. Steward. – New York : A Signet Book, 1992. – 493 p.